

A SZÜKSÉGLETEK ÉS AZ ÉRDEKEK MINT A TUDOMÁNYOS TECHNIKAI FORRADALOM HAJTÓERŐI A SZOCIALIZMUSBAN

JUDIT HINZE

A Német Szocialista Egységpárt XI. kongresszusán a KB beszámolójában fogalmazta meg ERICH HONECKER elvtárs a szocialista társadalom eddig elért eredményeiből s a további fejlődéshez szükséges követelményekből kiindulva azokat a lényeges feladatokat, melyeket a következő években a társadalomtudományoknak kell megoldanuk: „Egyik fontos feladat... annak a kutatása, milyen körülmények között érvényesül pártunk gazdaságpolitikája a népgazdaság vezetésének és tervezésének további tökéletesítése céljából. Azt kell feltárni, melyek a gazdasági növekedés követelményei és hajtóerői a tudományos-technikai haladás meggyorsítása és a népgazdaság intenzív fejlesztése eredményeképpen.¹

Jelenlegi társadalmi haladásunkat minden téren a gazdasági életben érvényesülő fejlődés határozza meg, s ez ugyancsak elképzelhetetlen a TTF fejlődéspotenciáljának hasznosítása nélkül. Azok a mélyre ható minőségi változások, melyek századunk második felében a termelőerők egész rendszerét átfogják, mintegy a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet megnyilvánulásai. A tudományos technikai forradalom folyamatában alakulnak ki lépésről lépésre azok az anyagi-technikai feltételek, melyek a kommunista felépítmény megteremtéséhez szükségesek, s amelyek továbbfejlődése egyre nyilvánvalóbban követeli a társadalmi viszonyok meghatározott rendszerének kialakítását.

Teljesen ebben a szellemben irányítják szocialista társadalmunkban a TTF belépését a gazdasági növekedés hatékonysága, a termelés, a tudomány és a technika alkalmazásának emberi vonatkozásai egységének megteremtésére.

Ez a nagy igényű célkitűzés nem realizálódik automatikusan, arra van szükség, hogy a TTF folyamata, feltételei, törvényszerűségei, hajtóerői eszmeileg is hassanak a társadalomra. Hogy milyen mértékben tudjuk tervezni és alakítani a TTF folyamatát az említett célkitűzés szellemében, ez annak a kifejeződése, milyen mértékben ismertük fel és hasznosítjuk tudatosan a kommunizmus építésének törvényszerűségeit, milyen módon tudtuk uralkodóvá tenni — ismereteink birtokában — a meghatározott fejlődési folyamatokat. A mi TTF kutatócsoportunk munkaterve közvetlenül az említett problémakör feltárására irányul.

1980-ban történt megszervezése óta az a kutatócsoport feladata, hogy a TTF-mal kapcsolatos, a jelenben felvetődő világnézeti filozófiai kérdéseket tanulmányozza annak érdekében, hogy a tudományos-technikai fejlődés tervszerű tudatos alakításához elméleti megalapozást szolgáltasson.

A tudományos-technikai folyamatok hatalmának és jogosultságának speciális problémájához kutatócsoportunk egy általános hajtóerő-fogalmat alkotott, mely a továbbiakban konkretizálódik és válik pontosabbá. Egyrészt azt kell megvizsgálnunk, mely tényezők determinálják a tudomány és a technika fejlődését, másrészt a meghatározó tényezők közül ki kell emelni azokat, melyek mint az emberi cselekvés hajtó-

erői a társadalmi haladás útját egyengetik. A tudomány és a technika fejlődését meghatározó tényezők közül az érdekeket és a szükségleteket választjuk ki, mint az emberi cselekvés hajtóerőit s ezeket vizsgáljuk a TTF körülményei között.

Elgondolásunk háttérében a következő kérdés rejlik: Mi módon és milyen körülmények között válhatnak a szükségletek és az érdekek az össztársadalmi fejlődés hajtóerőivé?

Ebből adódóan mostani dolgozatomban a „szükséglet” és az „érdek” fogalmának értelmezésére koncentrálok. Mint említettem, az általános hajtóerő koncepciókból ezeket a determinánsokat emeltük ki. Innen mindenekelőtt az a feladat állt elő, hogy megadjuk a szükséglet és az érdek fogalmát, amely alkalmas a szükségletek és az érdekek hajtóerőhatásának vizsgálatára.

Mindenekelőtt kutatócsoportunk hajtóerőkonceptióját kell megmagyarázni, hiszen a további fejtegetések elméleti megalapozásához ez elengedhetetlen.

Kozing felfogásából indultunk ki, aki a hajtóerőt olyan tényezőnek tekinti, mely az emberi cselekvést ösztönzi, s ezzel a történelmi változásokra hatást gyakorol.²

Nézetünk szerint ez a hajtóerőmű-fogalom túlságosan tág. Számunkra nem általában a történelmi változások fontosak, hanem éppenséggel a meghatározott társadalmi továbbfejlődés. Ez egy irány, amely felé az emberi cselekvéseket vezetni kell.

A dialektikus materialista fejlődélmélet gazdag tartalmának hasznosításával a következő felismeréshez jutottunk:

1. A dialektikus ellentmondás a társadalmi mozgás, változás, fejlődés forrása és hajtóereje;

2. Az ellentmondás hajtóerő-hatása lehetőségként van jelen, vagyis csak meghatározott körülmények között érvényesül;

3. A társadalmi hajtóerő vizsgálatánál elsősorban a fejlődési ellentmondások elemzésére szorítkozunk.

Ebben az összefüggésben az a probléma érdekelt bennünket, miként lehetne a továbbfejlődés tendenciáját is magukba foglaló ellentmondásokat kizárólag a továbbfejlődésre irányítani. A hajtóerők a dialektikus ellentmondások jelenlétével, vagyis az ellentétek és kölcsönhatások egységével kapcsolatosak. A dialektikus ellentmondásban a pólusok aktívan kapcsolódnak egymáshoz s domináló szerepük váltakozik. A kölcsönhatás, tehát mindkét ellentétes oldal hatása a dialektikus ellentmondás fejlődésének meghatározott foka, amely egy új összetételű magasabb fokozatú ellentmondást eredményez.³

„Belső hatóerők működnek, melyeket az ellentmondások, a különböző erők és tendenciák összeütközései váltanak ki, s amelyek egy adott tényezőt befolyásolnak; valamennyi jelenség minden oldalának kölcsönös függését s a legszorosabb, a szétválaszthatatlan összefüggést egyaránt.”⁴

Az adott rendszeren belüli, vagyis a belső ellentmondás az önmozgás és fejlődés döntő forrása. A rendszer fejlődése mégsem tisztán önfejlődés, hiszen a környezet hatása befolyásolja.

A környezeti hatások azonban csak úgy válhatnak hajtóerőkké, ha a rendszer belső pólusait ingerlik, az adott rendszer belsejében létrejött lehetőségeket meghatározott módon behatárolva a továbbfejlődést elősegítik. A továbbfejlődés mindig az adott rendszer önfejlődésének és a környezeti hatás egységként megy végbe, s ebben az egységben az önfejlődés a meghatározó a továbbfejlődés hajtóerői ott jönnek létre, ahol mind a rendszer belső ellentmondásai mind pedig az adott rendszer és környezete közötti dialektikus ellentmondások jelen vannak.

A társadalom fejlődési folyamataira vonatkozóan ez azt jelenti, hogy a továbbfejlődés hajtóerői ott alakulnak ki, ahol a belső szerkezetében ellentmondásos társa-

dalmi alany a saját természeti és társadalmi környezetével dialektikus ellentmondásos viszonyban áll. A társadalmi alany és a környezete közötti érintkezés teszi lehetővé, hogy a szubjektumban, annak változása során kialakult lehetőségek a továbbfejlődésre irányuljanak. A fent említett felismerések vezettek el bennünket a fejlődés hajtóerői fogalmához. Hajtóerőnek egy adott rendszer tartalmának minden formája és környezete közötti közvetítőket nevezzük, amelyek a belső és külső közvetítők további gyarapodását lehetővé teszik, új fejlődési lehetőségeket tárnak fel a rendszer számára, olyanokat, melyek annak alacsonyabb fejlődési szintjén még nem léteztek.⁵

A hajtóerők fogalmának megadásával a dialektikus ellentmondás mozgásirányát határoztuk meg. A „hajtóerők” fogalma az ellentmondásnak azt a funkcióját ragadja meg, amelyik az adott ellentmondás fejlődési folyamatához mint a fejlődés forrása szolgál alapul, s a továbbfejlődés irányába hat.⁶

Ezt az általános hajtóerő-fogalmat kell most a társadalmi folyamatokra, s ezeken belül a TTF körülményeire vonatkoztatni. Már megállapítottuk, hogy a társadalmi alanyok a fejlődésükhöz szükséges végső lökést a saját belső szerkezetük ellentmondásából kapják, s hogy a továbbfejlődés csak az alany és környezete kapcsolatában realizálódik. Rámutattunk a társadalmi alany és környezete közötti kölcsönhatás szerepére.

Most az a feladatunk, hogy keressünk olyan közvetítőket, amelyek mint a társadalmi fejlődés hajtóerői hatásosak s a fent említett feltételeknek megfelelnek. S itt térünk rá a szükségletek és az érdekek problémájára.

Milyen következtetések vonhatók le az általános hajtóerőfogalomnak a társadalmi alany szükségleteire és érdekeire való alkalmazásából?

Mindenekelőtt el kell ismernünk, hogy a szükségletek és az érdekek egy sajátos ellentmondási viszony oldalai, a fejlődés ellentmondásai, melyek meghatározott körülmények között a továbbfejlődés hajtóerőivé válhatnak.

A szükségletek és az érdekek fogalmának meghatározásával foglalkozó bőséges irodalom elemzése nyomán 3 alapvető felfogást lehet megkülönböztetni:

1. A szükségleteket és az érdekeket kizárólag szubjektív tényezőkként értelmezi abból a megfontolásból, hogy létezésük az emberi akarattal van kapcsolatban.

2. A szükségletek és az érdekek kizárólag objektív jelenségek. Ennek az álláspontnak a képviselői az ember-környezet viszony objektív jellegéből indulnak ki. Az ilyen felfogás megnehezíti az emberi aktivitás, a szubjektum szerepének levezetését.

3. A szükségleteket és az érdekeket mindig speciális szubjektum-objektum viszony jellemzi.

A harmadikként említett felfogásban találtuk meg a számunkra hasznosítható támpontot, hiszen fejtegetésünk kiindulópontja az a gondolat volt, hogy közvetítő elemeket keressünk, hiszen a társadalmi alany egységet alkot közvetlen környezetével s kölcsönösen hatnak egymásra.

Kutatócsoportunk számára nagyon jól hasznosítható támpontot adott TUJEV felismerése. Ő arra a feladatra vállalkozott, hogy a társadalmi törvények hatásmechanizmusában feltárja a szükségletek szerepét. TUJEV a társadalmat mint egy belső ellentmondásos rendszert szemléli, abból a gondolatból kiindulva, hogy a társadalom a kapcsolatok és viszonyok komplex egésze, s hogy ennek az egésznek a szerkezeti elemei egymással dialektikus ellentmondási kapcsolatban állnak, s olyan felfogáshoz jut el hogy ez a szerkezeti belső ellentmondásosság mint az önmegtartás és az önfejlődés tendenciáinak ellentmondása fejeződik ki. Ez az ellentmondás a rendszer mozgásának, változásának, fejlődésének döntő forrása: „A rendszer mozgása az adott rendszer belső és külső determinánsainak szintézisében mehet végbe”. Ennek a rendszer-környe-

zet viszonyának az általunk továbbfejlesztett változatát a dialektikus ellentmondás mozgásirányával összefüggésben már említettük.

De hogyan kerül egymással kölcsönhatásba a rendszer és környezete? Már megállapítottuk, hogy a hajtóerők mint közvetítők mindig ott jönnek létre, ahol a rendszeren belüli, valamint a rendszer és a környezet közötti ellentmondások „egymásra találnak”. TUJEV úgy véli, hogy a belső és a külső determinánsok szintéziséből adódóan a rendszer belső szükségszerűséggel aktivizálódik s ez a belső és külső ellentmondások megoldódását eredményezi. Ebből vonja le TUJEV a következtetést, miszerint „a szükséglet nem más, mint a szubjektumnak a környezetéhez való kapcsolódása, amely a belső szükségszerűségből adódóan a szubjektum aktivizálódásában és az ellentmondások megoldódásában nyilvánul meg.”⁸ E nézet szerint a szükséglet a szubjektum és környezete közötti reálisan létező fejlődési ellentmondás kifejeződése. Mielőtt kifejténém, mely körülmények idézik elő a fejlődési ellentmondások hajtóerővé válását, megkísérlem megfogalmazni a szükségletek fogalmát, s ez egyúttal a TUJEV által kifejtett rendszer környezet dialektikának a társadalmi fejlődési folyamatra való alkalmazását is jelenti.

A szükséglet mint filozófiai fogalom a társadalmi alany aktivizálódása belső hajtóerejének kifejeződése, ami a szubjektum belső ellentmondásaiból, valamint a szubjektumnak a természeti és a társadalmi környezethez, mint objektumhoz való viszonyának ellentmondásaiból táplálkozik s arra törekszik, hogy feloldja a szubjektum belső szerkezeti ellentmondásait, a megmaradás és a változás, a stabilitás és fejlődés ellentmondásait.

A szükségletek akkor elégíthetők ki, ha a szubjektumok nemcsak a környezethez, hanem egymáshoz is kapcsolódnak. A társadalmi viszonyok lényegében meghatározzák a szükségletek kielégítésének lehetőségeit. A társadalmi viszonyok azonban nem direkt módon mutatkoznak, hanem elsősorban mint érdekek állnak elő.⁹

Emiatt a szükségletkielégítést a társadalmi alany érdekeivel összefüggésben kell szemlélnünk. Eddig megállapítottuk, hogy az érdek a szubjektum aktivitását belső szerkezetének megőrzése és fejlesztése dilemmájává oldja. Ez az aktivitás kezdetben differenciálatlan, hiszen a különböző fajta társadalmi alanyok az ugyancsak sok alakú természeti és társadalmi környezettel találkoznak.

A társadalmi alany — mint szubjektum és a környezet — mint objektum — közötti kapcsolatoknak nem mindegyike vezet el szükségszerűen az alany továbbfejlődéséhez. A probléma kifejtésének kulcsát az érdekek és hatásmódjuk alapos vizsgálata adja meg. Az érdekek különösen kiemelik a szubjektumok társadalmi szempontjait, a társadalmi viszonyok rendszerében elfoglalt helyét, ami a szükségletek kielégítésének folyamatában a társadalmi alanyok kölcsönös függésének szükségszerű eredménye.

Valamennyi társadalmi alany a társadalmi egészen belül elfoglalt speciális helyzetének látószögéből realizálja kapcsolatait a természeti és a társadalmi környezettel s az e körülményekből adódó szükségszerűségekkel és lehetőségekkel. Éppen ilyen módon rangsorolják a társadalmi alanyok érdekei a szükségleteket, s így a környezet nem jelenti egyértelműen az alany tevékenységének objektumát, hanem a szubjektum szerepe minden objektummal szemben realizálódik, emiatt a szubjektum társadalmi helyzete objektíve meghatározó az alany fejlődésére.

Ebben az összefüggésben elengedhetetlen, hogy a társadalmi alany érdekeinek szövevényét a szükségletek kielégítésének folyamatában differenciáltan közelítsük meg.

Befejezésül megpróbálom az „érdek” definícióját megfogalmazni.

Az érdek, mint filozófiai fogalom a szubjektum aktivizálása speciális belső hajtóerejének kifejeződése, annak a hajtóerőnek, amelyik a szubjektumnak a környezeti

feltételekhez való alkalmazkodásán nyugszik s amely a szubjektum életképességének megtartásához szükséges átalakítást és elsajátítást s a belső szerkezetének bonyolultabbá válását lehetővé teszi. S ez a szubjektum speciális helyzetéből adódik.

Irodalom

1. ERICH HONECKER: A Központi Bizottság beszámolója a Német Szocialista Egységpárt XI. kongresszusán. IV. fejezet. A tudomány feladatai és a szellemi-kulturális élet további fejlődése. Berlin, 1986.
2. ALFRÉD KOSING: A szocializmus dialektikája. Berlin, 1981. 242—249. l.
3. HELGA KUNZ MARX—ANTJE ZAPF: A hajtóerők fogalma a társadalmi determinizmus elméletében — filozófiai szempontból. = A Potsdami Pedagógiai Főiskola Tudományos Közleményei 4/86. 3. old.
4. V. I. LENIN: Marx Károly = Lenin Összes Művei 21. k. 1960. 42—43. o. (németül).
5. ANTJE ZAPF: A fejlődés hajtóerői vizsgálatának módszertani szempontjai = Tudományos tanácskozás Postdam, 1984.
6. HELGA KUNZ MARX — ANTJE ZAPF: A hajtóerő jellegű technikai fejlődés meghatározói. Köthen 1985. (kézirat)
7. V. A. TUJEV: A szükségletek és szerepük a társadalmi törvények hatásmechanizmusában. Moszkva. 1978. 10. o. (oroszul)
8. Ugyanott.
9. ENGELS: A lakáskérdéshez

BEDÜRFNISSE UND INTERESSEN ALS TRIEBKRÄFTE DER WISSENSCHAFTLICH — TECHNISCHEN REVOLUTION IM SOZIALISMUS

JUDITH HINZE

Der Autor des Artikels ist eine junge Lehrbeauftragte auf dem Lehrstuhl für Marxismus—Leninismus an der Pädagogischen Hochschule „Karl Liebknecht“ in Potsdam.

Sie hat über die Ereignisse der an der Hochschule wirkenden Forschungsgruppe „Wissenschaftlich-technische Revolution“ eine Zusammenfassung geschrieben. Die Aufgabe der Forschungsgruppe ist weltanschauliche philosophische Fragen, die sich im Zusammenhang mit der wissenschaftlich-technischen Revolution in der Gegenwart ergeben, zu untersuchen, um eine theoretisches Fundament zur gezielten und bewussten Gestaltung wissenschaftlich-technischer Prozesse zu erbringen.

Aus der Determinanten der Wissenschafts- und Technikentwicklung werden gesondert Bedürfnisse und Interessen in ihrer Wirkung als Triebkräfte menschlichen Handelns unter den Bedingungen der wissenschaftlich-technischen Revolution untersucht.

ПОТРЕБНОСТИ И ИНТЕРЕСЫ КАК ДВИГАТЕЛИ НАУЧНОЙ — ТЕХНИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ ПРИ СОЦИАЛИЗМЕ

ЮДИТ ГИНЦЕ

Автор исследования это молодая ассистентка на Кафедре Марксизма — Ленинизма в Педагогическом Институте имени Карла Либкнехта в Подсдаме.

Она написала суммирование о достижениях исследовательской группы «Научная — техническая революция». Задача группы заключается в том, что изыскать мировоззренческие — философские проблемы, появляющиеся в наши дни в результате научной технической революции, чтобы оказывать теоретическую основу для планированной перестройки научно-технического течения. Из решающих факторов научно-технического движения изучаются прежде всего потребность и интерес как двигатели человеческого действия при условиях научно-технической революции.